

บทบาทภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชนของตนเองหลังภัยพิบัติเพื่อความพร้อมในการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน: กรณีศึกษา อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา
The Role of Popular Wisdom for Community Development after Disaster in order to ASEAN Community Preparedness: Mae Sai, Chiang Rai Province

บทความวิจัย

อัจฉรา ชलयอนนาวิณ *
Auschala Chalayonnavin *

บทคัดย่อ

วิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อพัฒนาชุมชนหลังจากสถานการณ์ภัยพิบัติของอำเภอมะนัง จังหวัดยะลา เพื่อความพร้อมในการเข้าสู่ประชาคมอาเซียนโดยมีวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพจากการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึกภูมิปัญญาจำนวนทั้งสิ้น ๓๐ คน และผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาจำนวน ๕ คน ผลจากการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนหลังภัยพิบัติสามมิติ คือ ๑) มิติในฐานะผู้นำทางความคิดเพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ๒) มิติในการสร้างแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมและการแก้ปัญหา ๓) มิติของการสร้างแนวทางการพัฒนาในรูปแบบของครัวเรือน รวมถึงพบแนวทางการใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาเพื่อความพร้อมสู่ประชาคมอาเซียน คือ ๑) การใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาในการเพิ่มศักยภาพทางการแข่งขัน ๒) การใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาในการสร้างเครือข่ายเพื่อเสริมศักยภาพทางการแข่งขัน ๓) การใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาในการตรวจสอบโครงสร้างพื้นฐานและทุนของชุมชน

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การบริหารจัดการภัยพิบัติ, ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

* ภาควิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Department of Community Development, Faculty of Social Administration, Thammasat University

E-mail: auschala2521@gmail.com

Abstract

This research aims to study the role of local wisdom for community development after disasters in Mae Sai district, Chiang Rai Province in order to study local wisdoms roles on their disaster rehabilitation and their readiness to enter into the ASEAN Community. A qualitative approach was used to analyse the information collected from 30 local wisdoms' and 5 local wisdoms' expert in-depth interviews. The results of the research revealed that the local wisdom plays a vital role in developing the community as examined in three-dimension: 1) as a thought leader for the community to be aware of the problem. 2) motivating civil society that leads community to solve its own problem. 3) creating a holistic approach. On the aspect of community development, the founding of how the local wisdom can contribute to the ASEAN community development is to: 1) use their potential of local wisdom to enhance the community competitiveness; 2) use the potential of local wisdom to create a network in order to enhance the community competitiveness; 3) utilize the potential of local wisdom in examining the infrastructure and the community capital.

Keywords: Local Wisdom, Disaster Management, ASEAN Economic Community

๑. ที่มาและความสำคัญ

ทศวรรษที่ผ่านมา นับเป็นช่วงเวลาที่ยกยิบติขนาตใหญ่เกิดขึ้นถึง ๔,๗๗๗ ครั้ง และสร้างความเสียหาย

ต่อชีวิต ทรัพย์สิน ระบบเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของโลกนับเป็นมูลค่า ๖๘๕ พันล้านบาท จากสถิติที่จัดทำขึ้นโดย National Academy of Sciences กล่าวว่า ประชากรที่ได้รับผลกระทบภัยพิบัติทั่วโลกนับเป็นจำนวนถึง ๔,๐๐๐ ล้านคน ในผู้ที่ได้รับผลกระทบเหล่านี้ มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนถึง ๒ ล้านราย จากสถานการณ์ภัยพิบัติดังกล่าว ประชากรโลกจำนวนมากต้องกลายเป็นผู้พลพ ผู้ลี้ภัย ประสบกับความแร้นแค้น ไร้ที่อยู่อาศัย ซึ่งนับเป็นผลกระทบอย่างสำคัญต่อสถาบันทางเศรษฐกิจและสถาบันทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นทั่วโลกที่ต้องล่มสลายลงไป (Sciences, 2017) ความเสียหายดังกล่าว นับเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อประเทศที่กำลังพัฒนาที่ต้องมีการนำทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดมาใช้เพื่อการฟื้นฟูความเสียหายทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น แทนที่จะใช้งบประมาณดังกล่าวเพื่อการลงทุนในการพัฒนาและขีดความสามารถทางเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นภายในประเทศของตน ทั้งนี้ เมื่อหันมาให้ความสนใจถึงสถานการณ์ภัยพิบัติในประเทศไทยในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมา พบว่า ประเทศไทยต้องเผชิญหน้ากับภัยพิบัติที่รุนแรงนับครั้งไม่ถ้วน อาทิ การเกิดแผ่นดินไหว น้ำท่วม แผ่นดินถล่ม ภัยหนาว และไฟไหม้ป่า ซึ่งภัยพิบัติที่เกิดขึ้นทุกครั้งย่อมส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของชาติมากขึ้นโดยลำดับ โดยอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย นับเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ในประเทศไทยที่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติบ่อยครั้ง ทั้งยังถูกประกาศให้เป็นพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติ ในปี พ.ศ.๒๕๖๐ จากกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, ๒๕๕๖) เนื่องจากมีความเสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติ อาทิ น้ำท่วม แผ่นดินถล่ม และแผ่นดินไหว จากผลบันทึกการสำรวจรอยเลื่อนเหตุการณ์แผ่นดินไหวที่เสนอโดย ไพบูลย์ นวลนิล ได้เสนอทัศนนะว่า อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย มีความเสี่ยงอย่างยิ่งที่จะได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติแผ่นดินไหว เนื่องจากตั้ง

อยู่ในบริเวณแนวรอยเลื่อนกลุ่มรอยเลื่อนพะเยา ซึ่งประกอบไปด้วยรอยเลื่อนมากกว่า ๑๗ รอยเลื่อน กระจายตัวต่อเนื่องกันเป็นระยะทางถึง ๙๐ กิโลเมตร โดยในปี พ.ศ.๒๕๕๗ ได้เกิดแผ่นดินไหวขึ้นเมื่อเวลา ๑๘.๐๘ น. ตามเวลาท้องถิ่น ในวันที่ ๕ พฤษภาคม ผลกระทบจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวที่เกิดขึ้นทำให้มีผู้เสียชีวิตจำนวน ๒ ราย ทั้งยังสร้างความเสียหายต่ออาคารสถานที่ โบราณสถาน สถานที่ราชการ เส้นทางคมนาคม และบ้านเรือนของประชาชน เป็นจำนวนกว่า ๑๗๓ หลังคาเรือน (ไพบูลย์ นวลนิล, ๒๕๖๐) จะเห็นได้ว่า ภัยพิบัติภัยพิบัติ นับเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่งที่ส่งผลกระทบต่อหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในบางกรณีเทคโนโลยีที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นก็ไม่สามารถบรรเทาปัญหาและผลกระทบจากภัยพิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น แนวทางการบริหารจัดการภัยพิบัติด้วยชุมชนท้องถิ่นจึงมีความสำคัญทั้งในช่วงการเตรียมการก่อนเกิดภัย ระหว่างเกิดภัย และหลังเกิดภัย ซึ่งนับเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพสูงสุดและตรงต่อแบบแผนวัฒนธรรม ตรงความต้องการของชุมชนท้องถิ่นเองมากที่สุด (Awasthy, 2015)

จากสถานการณ์แผ่นดินไหวที่เกิดขึ้นในอำเภอมะนัง จังหวัดยะลา เครือข่ายสภาองค์กรชุมชน และองค์กรเครือข่ายได้ร่วมมือกันในการจัดตั้งศูนย์ประสานความช่วยเหลือ โดยใช้ชื่อว่า เครือข่ายการจัดการภัยพิบัติภาคประชาชน เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนในเบื้องต้น (ไพบูลย์ นวลนิล, ๒๕๖๐) จากเหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนว่าบทบาทของชุมชนมีความสำคัญยิ่งต่อการฟื้นฟูสภาพจิตใจของสมาชิกชุมชนหลังภัยพิบัติ โดยมีแกนนำ อันได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่อำเภอมะนังที่มีความสำคัญยิ่งในการช่วยเหลือประชาชนในทุก ๆ ด้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ทำหน้าที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ทำหน้าที่ดำเนินงานฟื้นฟู สร้างบทบาทจิตอาสา และผู้นำทางจิตวิญญาณ (First responder)

ในการแก้ปัญหาภัยพิบัติได้อย่างรวดเร็วและทันทั่วทั้งที่ยังดำเนินงานเป็นสื่อสร้างเวทีกลางในการเชื่อมประสานงานกับภาคส่วนอื่น ๆ พร้อมทั้งเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่สามารถส่งผลต่อการจัดการปัญหาภัยพิบัติและการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อเตรียมความพร้อมต่อการรับมือกับภัยพิบัติครั้งต่อไป และพร้อมพัฒนานตนเองในบริบทของชุมชนในด้านอื่น ๆ หลังภัยพิบัติในอนาคต (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๕๘)

ตามแผนยุทธศาสตร์สี่ปี กระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ.๒๕๕๘ - ๒๕๖๑ ที่ให้ความสำคัญถึงการมุ่งเน้นการรักษาและส่งเสริมผลประโยชน์ของชาติในลักษณะพหุมิติ ได้เสนอว่าในระดับภูมิภาคจำเป็นต้องมีแผนที่สอดคล้องกับสถานการณ์ของประเทศชาติในปัจจุบันเพราะประเทศไทยต้องเผชิญหน้ากับความท้าทายในทุกมิติ นอกจากมิติของการรับมือ และการฟื้นฟูประเทศภายหลังภัยพิบัติแล้ว การฟื้นฟูประเทศยังต้องมีความสอดคล้องกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในหลากหลายมิติอีกด้วย (กระทรวงการต่างประเทศ, ๒๕๕๘) โดยเฉพาะบทบาทของท้องถิ่นในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่ความร่วมมือเมื่อไทยเข้าร่วมกับกลุ่มความร่วมมือทางเศรษฐกิจอาเซียนในฐานะของชุมชนท้องถิ่นซึ่งต้องรับมือกับการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านการติดต่อสื่อสาร การค้า การท่องเที่ยว การแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบพหุมิติจากหลากหลายประเทศ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนับเป็นประเด็นความท้าทายที่สำคัญที่ชุมชนท้องถิ่นจะต้องเตรียมความพร้อมต่อความเปลี่ยนแปลงทางพหุสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นดังกล่าว (จิระวัฒน์ เจริญสุข, ๒๕๖๐)

จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันประเทศไทยไม่สามารถปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่ต้องเกิดขึ้นภายหลังการก้าวเข้าสู่ประชาคมทางเศรษฐกิจอาเซียน และชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมทางเศรษฐกิจอาเซียน ซึ่งนับได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ครั้งหนึ่งของชุมชน

ท้องถิ่นไทยเนื่องจากประชากรมากกว่าหกร้อยล้านคน ต้องมีการติดต่อสื่อสาร และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน โดยการแลกเปลี่ยนดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อท้องถิ่นของประเทศไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่เหนือสุดของประเทศไทยเป็นจังหวัดชายแดนที่ถือว่าเป็นประตูเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศอาเซียนที่เป็นเมืองหน้าด่านการค้าชายแดนของภาคเหนือของประเทศไทยที่มีความสำคัญเป็นลำดับต้น ๆ ด้วยภูมิประเทศที่มีพรมแดนติดประเทศเพื่อนบ้าน ถึง ๒ ประเทศ คือ พม่า และ สปป.ลาว และจากรายงานของกระทรวงอุตสาหกรรมเสนอว่า อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย นับเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่สำคัญและเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการเป็นศูนย์กลางด้านการคมนาคมขนส่งและการค้าระหว่างประเทศในเขตลุ่มน้ำแม่โขง ซึ่งจะสามารถพัฒนาไปสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดอุบัติเหตุแผ่นดินไหว ปี พ.ศ.๒๕๕๗ ความเสียหายที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคม และเป็นอุปสรรคต่อศักยภาพการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในอำเภอแม่สายในระยะเชื่อมต่อของการก้าวสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน จากรายงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เสนอว่าสถานการณ์ภัยพิบัติได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาการท่องเที่ยวในเขตชายแดนไทย-เมียนมา ทำให้ชบเซาลง ทั้งยังได้ส่งผลกระทบต่อจำนวนนักท่องเที่ยวลดลงอย่างมาก (กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๐๑๓)

โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นบุคคลซึ่งมีความรู้ ความสามารถ เป็นที่ยอมรับ เชื่อถือ เข้าใจ ของชุมชนร่วมกันจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อบริหารจัดการด้านภัยพิบัติสามารถให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนได้ทันทั่วถึง ทำให้มีคณะทำงานมีความร่วมมือ มีความสามัคคี เกิดช่างอาสา ประสานความร่วมมือในการซ่อมสร้าง พร้อมทั้งยังมีศักยภาพในการเข้าถึงชุมชน

เข้าถึงข้อมูลในทุก ๆ ด้าน และสามารถเข้าให้การช่วยเหลือผู้ประสบภัยได้อย่างทันทั่วถึง ทั้งการช่วยเหลือต่าง ๆ ยังมีความสอดคล้องกับศาสนา และแบบแผนวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นเวทีกลางให้ชุมชนเข้ามาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างมีส่วนร่วม ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาของผู้ที่ได้รับผลกระทบ อันนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่จะฟื้นฟูอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ภายหลังภาวะภัยพิบัติที่จะกระตุ้นการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ทั้งด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น เศรษฐกิจ และกระตุ้นการท่องเที่ยวที่ชบเซามานานภายหลังภัยพิบัติให้มีความพร้อมรองรับการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนอย่างเข้มแข็ง (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๕๘)

๒. ทบทวนวรรณกรรม

ภาวะภัยพิบัตินับเป็นสถานการณ์ที่บ่อยครั้งไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทั้งในอดีตมนุษย์ได้เรียนรู้การแก้ปัญหาภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแต่เพียงการเอาตัวรอดจากสถานการณ์ภัย เนื่องจากการบริหารจัดการภัยพิบัติในรูปแบบดั้งเดิมเน้นเป็นการบริหารจัดการภัยในรูปแบบจากเบื้องบนสั่งการสู่เบื้องล่าง (Top-down) โดยปราศจากการทำความเข้าใจกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น และบ่อยครั้งที่เมื่อเกิดภาวะภัยพิบัติขึ้นจะพบว่าเมื่อความช่วยเหลือในรูปแบบบนสู่ล่างนั้นไม่สามารถช่วยเหลือชุมชนได้อย่างทันทั่วถึง ทำให้ชุมชนจำเป็นที่จะต้องลุกขึ้นมาจัดการตนเองเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนจากสถานการณ์ (Awasthy, 2009) อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดภาวะภัยพิบัติขึ้นและองค์กรรัฐไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงพอ จะพบว่าองค์กรชุมชนได้ก้าวเข้ามามีบทบาทสำคัญในการผนึกกำลังเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยในท้องถิ่นได้อย่างทันทั่วถึง และในหลายครั้งด้วยกันที่นักพัฒนาชุมชนพบว่าองค์กรชุมชนที่มีพัฒนาการนับพันปี อาทิ องค์กรทางความเชื่อ องค์กรทางศาสนา

และสถาบันทางสังคมในรูปแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นทำการอพยพสมาชิกภายในชุมชนรวมไปถึงสัตว์เลี้ยงเมื่อชุมชนต้องเผชิญหน้ากับภาวะภัยพิบัติ (Awasthy, 2009) ในปัจจุบันพบว่าการพัฒนารูปแบบของชุมชนในการมีส่วนร่วมต่อการบริหารจัดการภัยพิบัติในรูปแบบที่หลากหลาย นายโคฟี แอนนัน เลขาธิการขององค์การความร่วมมือแห่งสหประชาชาติได้เสนอทัศนะว่า “การบริหารจัดการภัยพิบัติจะมีประสิทธิภาพสูงสุดและประหยัดงบประมาณมหาศาลก็ต่อเมื่อมีการดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและต้องมีการเสริมสร้างความเท่าเทียมและเสริมสร้างพลังชุมชนเพื่อการจัดการภัยพิบัติอย่างยั่งยืน” (Anan, 2558) ซึ่งต่อข้อที่คณะดังกล่าวได้พัฒนามาเป็นรูปแบบของชุมชนในการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสาธารณภัยซึ่งได้สะท้อนประเด็นสำคัญของการบริหารจัดการภัยพิบัติด้วยชุมชนโดยมีขั้นตอนดังนี้

๒.๑ การสร้างตัวแบบเพื่อสื่อสารต่อชุมชน (The Communication Continuum Model) สิ่งที่สำคัญที่สุดในกระบวนการบริหารจัดการภัยพิบัติด้วยชุมชน คือ การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การดำเนินการบริหารจัดการภัยพิบัติจะไม่สามารถประสบความสำเร็จได้หากไม่มีรูปแบบการสื่อสารที่ชัดเจน ชุมชนจะไม่เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงของสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และไม่ทราบข้อมูลถึงวิธีการรับมือหรือเตรียมความพร้อมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รูปแบบการสื่อสารข้อมูลต้องมีความสอดคล้องกับรูปแบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้นผู้ออกแบบช่องทางการสื่อสารต้องเข้าใจพฤติกรรมชุมชนและดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปรับรูปแบบพฤติกรรมที่มีความสอดคล้องกับการบรรเทาหรือลดความเสี่ยงจากสาธารณภัย ทั้งนี้ (ADCP, 2007) ได้เสนอทัศนะว่าตัวแบบที่ดีเพื่อสื่อสารต่อชุมชนนั้น จะต้องสร้างความตระหนักในภัยที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชนในเบื้องต้น (Awareness) อาทิ ก่อนที่จะทำการอพยพสมาชิกภายในชุมชน

ออกจากพื้นที่เสี่ยงจะต้องสร้างความเข้าใจว่าหากชุมชนยังคงอาศัยอยู่ในบริเวณเดิมซึ่งมีความลาดชัน สมาชิกในชุมชนอาจประสบอันตรายต่อภาวะดินถล่ม ซึ่งในประการต่อไป คือ การสร้างความเข้าใจ (Understanding) ในที่นี้คือการพยายามสร้างความเข้าใจต่อความเสี่ยงที่อาจส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านต่าง ๆ หลังจากนั้น คือ การสร้างการยอมรับ (Acceptance) โดยที่ชุมชนต้องทำความเข้าใจและยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นว่ามีคุณประโยชน์ต่อสวัสดิภาพและคุณภาพชีวิตของชุมชน หากไม่ทำการยอมรับอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สิน จากนั้นจึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบพฤติกรรมชุมชน (Behavior Change) ซึ่งก็คือ เกิดการปฏิบัติตาม (Action) ในการอพยพเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่เสี่ยงอย่างเต็มใจ

๒.๒ ชุมชนกับการเตรียมความพร้อม (Community Preparedness Programs) การเตรียมความพร้อมของชุมชนทำได้โดยการเสริมสร้างศักยภาพ และสร้างช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการบริหารจัดการภัยพิบัติ (Capacity Building) เพื่อให้ชุมชนเกิดความตระหนักว่า จะต้องทำอะไร ที่ไหน อย่างไร และสามารถใช้ทรัพยากรและเครือข่ายความช่วยเหลือต่าง ๆ ได้จากช่องทางใดเพื่อให้ชุมชนมีความพร้อมที่จะรับมือเมื่อสถานการณ์ภัยพิบัติที่กำลังมาถึง หัวใจสำคัญในการวางแผนเพื่อรับมือกับภัยพิบัติ (Council, 2005) คือ ๑) การสร้างความตระหนักถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมชุมชนเพื่อรับมือกับภัยพิบัติ ๒) การสร้างระบบเตือนภัยที่มีประสิทธิภาพ ๓) การสร้างเทคนิคการสื่อสารกับชุมชนเพื่อตอบสนองต่อการปฏิบัติตามแผนที่ได้วางไว้ อาทิ ADCP ได้มีการทำการสื่อสารกับประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยง และทำการวางแผนร่วมกับเครือข่ายความร่วมมือที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ข้อมูลชุมชนถึงการสร้างความตระหนักในภัยและทำความเข้าใจกับระบบเตือนภัย และกระบวนการในการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติ (ADCP, 2007)

๒.๓ การระบุเครือข่าย (Identifying Partner) การสื่อสารข้อมูลและการบริหารจัดการภัยพิบัติอย่างมีประสิทธิภาพต้องการความร่วมมือจากเครือข่ายที่มีองค์ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะในแต่ละด้าน หน่วยงานทั้งองค์กรรัฐและองค์กรภาคเอกชนจะต้องมีการจัดการข้อมูลของเครือข่ายเพื่อประสานความร่วมมืออย่างหลวม ๆ ในเบื้องต้นเพื่อประสานในด้านทรัพยากร องค์ความรู้ และงบประมาณต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนชุมชนก่อนเกิดภัย และเมื่อเกิดภัยได้อย่างทันท่วงที

๒.๔ การเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อบริหารภัยพิบัติ (Community Based Disaster Resilience) การบริหารภัยพิบัติ คือ การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและพร้อมในการบริหารจัดการเมื่อภัยมาถึง นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อรับมือกับภัยที่อาจมาถึงซ้ำด้วยการลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

จะเห็นว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดในการบริหารจัดการภัยพิบัติด้วยชุมชนก็คือ การสร้างความตระหนัก (Awareness) ซึ่งจะพบเห็นได้ในทุก ๆ ขั้นตอนของการบริหารจัดการภัยพิบัติด้วยชุมชน นอกจากนี้ ยังพบว่า การสร้างเครือข่ายเพื่อร่วมมือในการบริหารจัดการภัยพิบัติจะยิ่งเสริมสร้างประสิทธิภาพในการบริหารจัดการภัย และสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ทั้งนี้ การบริหารจัดการภัยโดยชุมชน (UNDP, 2008) เสนอว่าอาจทำได้หลายวิธี หากแต่การเสริมสร้างเครือข่ายเพื่อการบริหารจัดการภัยพิบัติที่ดีสามารถมีจุดเริ่มต้นได้จากการสร้างความเชื่อใจ (Trust) ระหว่างชุมชนและองค์กรภายนอก สื่อกลางที่สำคัญในการสร้างความเชื่อใจที่ดีระหว่างสมาชิกภายในชุมชนและภายนอกก็คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมและผู้สะสมองค์ความรู้ของชุมชนซึ่งได้รับการไว้วางใจจากชุมชนให้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญภายในชุมชน ทั้งนี้ (Safer

Communities, 2007) ได้เสนอประเด็นของภูมิปัญญาต่อการบริหารจัดการภัยพิบัติได้อย่างน่าสนใจว่า ภูมิปัญญามีบทบาทสำคัญในการรายงานสถานการณ์ที่เกิดขึ้นให้ชุมชนได้รับทราบ และสร้างความตระหนักในสถานการณ์ภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้น และยังสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนและองค์กรภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะเป็นสื่อกลางที่สะท้อนความเชื่อใจจากชุมชนไปสู่องค์กรภายนอกได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับในฐานะภูมิปัญญาของชุมชน จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการประสานความเชื่อใจระหว่างชุมชนและเครือข่ายภายนอกในการประสานความช่วยเหลือในเรื่องภัยพิบัติ และหากภูมิปัญญาสามารถทำให้ชุมชนยอมรับและตระหนักในภัย มีการนำเอาองค์ความรู้ในการบริหารจัดการภัยมาใช้ในชีวิตประจำวัน ชุมชนก็จะยิ่งลดความเสี่ยงในภัยได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น

พบว่า ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา โลกได้หันมาให้ความสนใจในการนำแบบแผนวัฒนธรรมมนุษย์มาใช้ในมิติต่าง ๆ ของการพัฒนาประเทศมากขึ้นนอกจากการบริหารจัดการภัยพิบัติ หากแต่ได้ถูกนำมาปรับใช้ในทุกมิติของการพัฒนา โดยเฉพาะแนวทางการพัฒนาชุมชน และการพัฒนาสิ่งใหม่ ๆ อีกทั้งพัฒนาการทางการศึกษาก็ได้หันมาให้ความสำคัญกับแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มนุษย์เราได้มีการศึกษาเป็นพัฒนาการมาอย่างช้านาน และมีวิถีปฏิบัติที่สืบทอดกันมา ทั้งยังเป็นศาสตร์ที่ดำรงตนอยู่อย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอย่างดี จากแนวความคิดดังกล่าวและจากทัศนะของนักวิชาการทั้งภายในและต่างประเทศต่างมีความเห็นที่สอดคล้องว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) คือ องค์ความรู้ หรือปราชญ์ที่เป็นผู้สะสมองค์ความรู้ที่ได้รับการสืบทอดกันมาช้านานทั้งทางตรงและทางอ้อม ทำให้สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้เป็นระยะเวลานานและได้รับความยอมรับนับถือ มีพื้นที่

ทางสังคมที่สำคัญในฐานะผู้นำชุมชนและสร้างองค์ความรู้ให้กับชุมชน และสามารถดำเนินการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับยุคสมัย ทั้งนี้ (สารานุกรมไทยฉบับเยาวชน, ๒๐๐๘) ได้เสนอว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือจากชุมชนในฐานะของ ๑) ผู้เป็นคนดีมีคุณธรรม ๒) ผู้คงแก่เรียนสะสมความรู้ อยู่เสมอ ๓) ผู้นำท้องถิ่นและผู้ที่สนใจปัญหาของท้องถิ่น ๔) นักปกครองและประสานผลประโยชน์ของท้องถิ่น ๕) มีปัญญารอบรู้จนได้รับการขนานนามว่าเป็นปราชญ์ ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นที่ยอมรับของชุมชนเป็นผู้ประสานผลประโยชน์ให้เกิดความรักความเข้าใจและความสามัคคีอันดีภายในสมาชิกของชุมชนมีผลงานเป็นที่ยอมรับและสร้างประโยชน์ให้กับสังคมอยู่เสมอ

โดย (Shrestha, 2008) เสนอทัศนะในเรื่องของภูมิปัญญาต่อการบริหารจัดการภัยพิบัติไว้อย่างน่าสนใจว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำและเปิดเวทีในการวิพากษ์ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเนื่องจากภูมิปัญญาเป็นผู้ที่ได้รับความเชื่อถือจากชุมชนจึงสามารถเป็นองค์ประกอบสำคัญในการบริหารจัดการภัยพิบัติว่าภูมิปัญญาสามารถเป็นผู้สร้างความเชื่อใจให้ชุมชนเปิดใจในการถกแถลงถึงประเด็นปัญหาอันตรายหรือภัยจากภาวะภัยธรรมชาติที่อาจเกิดขึ้น นอกจากนี้ภูมิปัญญายังเปรียบเสมือนผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ให้ชุมชนเกิดความตระหนักในปัญหาได้ง่ายขึ้นเนื่องจากชุมชนมีความเชื่อใจอยู่เป็นทุนเดิมก่อให้เกิดการพัฒนาเงื่อนไขด้านต่าง ๆ ในการบริหารจัดการภัยพิบัติ (Governance) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งภูมิปัญญายังมีศักยภาพในการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติ สามารถทำความเข้าใจและเยียวยาสภาพจิตใจของสมาชิกภายในชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของชุมชนจะเห็นได้ชัดว่าบทบาทของภูมิปัญญามีความสำคัญต่อการแก้ปัญหาและฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติโดยการกระตุ้น

การมีส่วนร่วมจากชุมชน สร้างกระบวนการทำงานที่เป็นขั้นตอนและเป็นระบบ และร่วมวางแผนในการจัดการและการสร้างเครือข่ายกับองค์กรภาครัฐและภาคเอกชน ภูมิปัญญาที่มีองค์ความรู้ สามารถถ่ายทอดแนวทางการซ่อมแซมอาคารบ้านเรือน โบราณสถาน และโบราณวัตถุต่าง ๆ โดยการออกแบบกระบวนการอย่างมีส่วนร่วมทำให้ผู้ประสบภัยรู้สึกปลอดภัย และมีความมั่นคงภายในจิตใจที่จะรับมือกับความสูญเสีย เกิดความสบายใจที่มีอาสาสมัครที่เป็นที่ไว้วางใจของสมาชิกภายในชุมชน

การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (Rural Community Development) นับเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นโดยประชาชนและเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชน (Public Participation) เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนประโยชน์สูงสุด (Concrete benefits) ของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (Cavaye, 2014) นอกจากการพัฒนาความเป็นอยู่คุณภาพชีวิตที่ดี และศักยภาพของชุมชนแล้วยังก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนคติเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนทักษะองค์ความรู้ สร้างเครือข่ายที่ดีในการพัฒนา รวมไปถึงเกิดกระบวนการคิดนอกกรอบเพื่อแก้ปัญหาภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าในกระบวนการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาคุณภาพชีวิต หรือแม้กระทั่งปัญหาภัยพิบัติ แนวคิดการพัฒนาชุมชน (Community Development) โดยการเสริมสร้างการมีส่วนร่วม จึงได้รับการหยิบยกขึ้นมาเป็นแนวทางหลักในการแก้ไขปัญหาชุมชนได้ทวีจำนวนมากขึ้น โดยกระบวนการพัฒนาชุมชนภายหลังภัยพิบัติ (Cavaye, 2014) ได้เสนอทัศนะว่า เป็นการพัฒนาแบบ ๑) โครงสร้างพื้นฐาน ๒) การพัฒนามนุษย์ ๓) การพัฒนาสังคม และ ๔) การพัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยหลักการการมีส่วนร่วมของสมาชิกภายในชุมชนให้ชุมชนมองปัญหาในแง่มุมใหม่ ๆ สร้างเครือข่ายในการแก้ปัญหา และพัฒนา

ชุมชนจากต้นทุนที่ตนเองมีอยู่ เพื่อสร้างทางเลือกใหม่ให้กับชุมชนในการพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน ซึ่งหมายรวมถึงการพัฒนา (Development) ที่เป็นการเพิ่มโอกาสและทางเลือก (Increase Choice) ให้กับชุมชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม ดังนั้นการพัฒนาจึงมีความหมายควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น ผ่านการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมของสมาชิกภายในชุมชน และต้องเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนมิใช่การพัฒนาในด้านหนึ่ง หากแต่ส่งผลกระทบทางลบในอีกด้าน (Zero sum) ดังนั้น การพัฒนาชุมชนจึงเป็นทั้งจุดหมายและกระบวนการในสิ่งเดียวกัน ทั้งนี้เมื่อกล่าวถึงการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาชุมชนพบว่าการพัฒนาเศรษฐกิจนับเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชน การพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องการปัจจัยต่าง ๆ และมีความเหลื่อมซ้อนในมิติต่าง ๆ ในส่วนงานของการพัฒนาชุมชน (Flora, 1992) เสนอว่า ประชาคมอาเซียนถือเป็นอีกหนึ่งความร่วมมือในลักษณะของชุมชนระดับโลก (Global) อาเซียนหรือสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASEAN) เป็นองค์กรที่ก่อตั้งขึ้นตามปฏิญญากรุงเทพฯ ในวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๐ โดยมีสมาชิก คือ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไทย กัมพูชา ลาว เมียนมา เวียดนาม และบรูไน เพื่อความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และส่งเสริมเสถียรภาพและความมั่นคงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งการส่งเสริมความร่วมมือนี้จะทำให้ศักยภาพทางการแข่งขันระหว่างภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อภูมิภาคอื่นมีความได้เปรียบยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดการเดินทางของแรงงานและสินค้าเกิดขึ้นอย่างเสรีซึ่งจะทำให้ส่งผลต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม

ดังนั้น ในฐานะของชุมชนท้องถิ่นจึงต้องตั้งรับกับการเปลี่ยนแปลงโดยรูปแบบของการพัฒนาชุมชนต้องสอดคล้องต่อการเสริมสร้างศักยภาพทางการแข่งขัน

ของชุมชนต่อปัจจัยภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไปจากความร่วมมือดังกล่าว (Flora, 1992) เสนอว่า ชุมชนต้องมีความเชื่อในการมีส่วนร่วมและทำงานร่วมกันเพื่อเสนอความต้องการของตนอย่างเป็นอิสระ ในขณะที่ (Christenson, 1989) สะท้อนว่าเมื่อสะท้อนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ชุมชนต้องมีการสร้างกระบวนการเพื่อสร้างทางเลือกเพื่อส่งเสริมผลผลิตให้ดียิ่งขึ้น และยังต้องมีรูปแบบการพัฒนาชุมชนที่มุ่งปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับรูปแบบของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป อันจะส่งผลต่อการพัฒนาของประเทศในรูปแบบองค์รวม ทั้งนี้ (Shaffer, 1989) สะท้อนว่าชุมชนต้องเสริมสร้างศักยภาพของตนเพื่อพัฒนาระบบสังคมเศรษฐกิจในการที่จะส่งเสริมและรองรับการจ้างงาน การหารายได้ การหล่อเลี้ยงตนเองเพื่อให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น การพัฒนาเพื่อให้เท่าทันกับ ASEAN จึงเป็นการพัฒนาที่ไม่ใช่แค่การเติบโตทางเศรษฐกิจ การเติบโตทางเศรษฐกิจหมายรวมถึงแค่การสร้างงาน การสร้างการลงทุน หากแต่การพัฒนาจะต้องเป็นการสร้างทางเลือก การสร้างโอกาสและความสามารถในการไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นของชุมชนเพื่อรองรับประชาคมอาเซียน ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการพัฒนาชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการพัฒนา แก้ปัญหาชุมชนภายหลังภาวะภัยพิบัติ และเสริมศักยภาพชุมชนต่อการรับมือเมื่อก้าวสู่ประชาคมทางเศรษฐกิจอาเซียน

๒. วัตถุประสงค์การศึกษา

๒.๑ ศึกษาบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาชุมชนหลังจากสถานการณ์ภัยพิบัติ อ.แม่สาย จ.เชียงราย

๒.๒ ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเตรียมความพร้อมสู่ประชาคมอาเซียน

๓. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง “บทบาทภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชนของตนเองหลังภัยพิบัติเพื่อความพร้อมในการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน: กรณีศึกษา อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีกลุ่มตัวอย่างคือ ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาเป็นจำนวน ๕ คน และภูมิปัญญาท้องถิ่นของอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายในด้านต่าง ๆ เป็นจำนวน ๓๐ คน ได้แก่ ๑) ด้านเกษตรอาหารโภชนาการ ๒) ด้านหัตถกรรม ๓) ด้านแพทย์แผนไทย ๔) ด้านเศรษฐกิจชุมชน ๕) ด้านศิลปะ ๖) ด้านการจัดการโดยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง Purposive sampling โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์ และจึงทำการจัดบันทึกเพื่อนำมาจำแนกข้อมูลตามหน่วยวิเคราะห์โดยใช้วิธีการ Content Analysis จากนั้นจึงนำเสนอผลการศึกษารูปแบบพรรณนา (Descriptive)

๔. อภิปรายผลการศึกษา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายมีความเสี่ยงอย่างยิ่งในการไม่ได้รับการสืบทอดองค์ความรู้ไปสู่ยุวชนรุ่นต่อไป เนื่องจากในปัจจุบันไม่ได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ดังกล่าวให้แก่บุตรหลานเพราะเชื่อว่าการส่งบุตรหลานไปเรียนในระดับการศึกษาที่สูงขึ้นไป อาทิ ระดับปวช. ปวส. หรือในระดับมหาวิทยาลัยเป็นความรู้ที่สามารถต่อยอดให้บุตรหลานได้ทำงานในบริษัท หรือทำงานในเมืองจะทำให้มีสถานภาพทางสังคมและมีรายได้ที่ดีกว่าบรรพบุรุษที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการศึกษารูปแบบการสืบทอดองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละด้าน พบว่าเป็นองค์ความรู้ที่ได้ถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นซึ่งในปัจจุบันพบว่ารูปแบบการประกอบอาชีพของภูมิปัญญาจะเป็นในเรื่องของงานอดิเรกเนื่องจากเป็นการประกอบอาชีพในช่วงก่อนฤดูทำนา อาทิ การประกอบอาชีพจักสาน

และการทอผ้า หรืองานศิลปหัตถกรรม และจะรวมตัวกันเพื่อประกอบอาชีพเมื่อมีกลุ่มผู้ค้ามาสั่งซื้อสินค้าเป็นจำนวนมาก ทั้งการประชุมกันเพื่อประกอบอาชีพหรือรวมพลังกันผลิตสินค้า อาทิ การสานตระกร้าก็มักจะมีการรวมพลังการผลิตที่ศาลาวัด หรือสถานที่ทางศาสนา ทั้งการรวมกำลังการผลิตนี้ ยังเป็นเวทีสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการระดมความคิดเห็นหรือประชุมระดมกำลังเพื่อหาแนวทางการพัฒนาชุมชนหรือแก้ไขปัญหาภายในชุมชนอีกด้วย

๔.๑ ผลการวิเคราะห์บทบาทภูมิปัญญาในท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชนของตนเองหลังภัยพิบัติ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

๔.๑.๑ มิติในฐานะผู้นำทางความคิดเพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น (vehicle for community to act on existing concern) นั่นคือ การกระตุ้นให้สมาชิกภายในชุมชนมีการตระหนักในปัญหา (Rethink) และให้ชุมชนรู้ว่าอะไรที่ควรทำเป็นอันดับแรกเพื่อก่อให้เกิดการแก้ไข โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านจักสานท่านที่ ๒ เสนอทัศนะว่า “ภายหลังจากการเกิดแผ่นดินไหว ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อตำบลศรีเมืองชุม อำเภอแม่สาย ในฐานะของภูมิปัญญาได้มีการเสนอประเด็นปัญหาขึ้นในเวทีชุมชนระหว่างการระดมพลังเพื่อผลิตสินค้า และจุดประเด็นให้สมาชิกภายในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อระดมสมองในการเตรียมป้องกันและรับมือกับแผ่นดินไหว ซึ่งในส่วนตัวมองว่าแผ่นดินไหวสามารถป้องกันได้” ผลจากการระดมสมองทำให้ชุมชนมีการดำเนินการจัดเตรียมอุปกรณ์ป้องกันแผ่นดินไหว และปรับปรุงสิ่งปลูกสร้างเพื่อรับกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวอีกด้วย

๔.๑.๒ มิติในการสร้างแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมการแก้ปัญหา (Fuel in the tank to drive action) ซึ่ง (Cavaye, 2014) กล่าวว่าเปรียบเสมือนเชื้อเพลิงเพื่อเร่งปฏิกิริยาในการแก้ปัญหาให้แก่ชุมชน

(fuel in the tank) จากเหตุการณ์ภัยพิบัติหลายครั้ง ในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ภูมิปัญญาได้มีการเข้าไปมีส่วนร่วมในการกระตุ้นเตือนชุมชนผ่านสื่อต่าง ๆ ในรูปแบบการกล่อมเกลาและสั่งสอนให้สมาชิกภายในชุมชนมีกำลังใจและร่วมมือกันแก้ปัญหา เช่น การกระตุ้นสร้างการก่อตัวของช่างอาสาในการช่วยเหลือเพื่อนบ้านเปลี่ยนหลังคาบ้าน ฝาผนังที่แตกร้าว โดยสร้างจุดเริ่มต้นที่ดีคือ ภูมิปัญญาได้ทำการเปลี่ยนและซ่อมแซมหลังคาของเพื่อนบ้านก่อน เมื่อเพื่อนบ้านเกิดกำลังใจมากขึ้นก็ร่วมมือกับภูมิปัญญาเป็นองค์กรช่างอาสาเพื่อพัฒนาชุมชนและทำการซ่อมแซมบ้านอื่น ๆ ต่อไป สะท้อนวัฒนธรรมความมีน้ำใจและความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่ถ่ายทอดออกมาผ่านจุดเริ่มต้น คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างเสริมเป็นพลังให้กับชุมชนเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาฟื้นฟูชุมชนภายหลังภัยพิบัติต่อไป ซึ่งนับเป็นการสะท้อนวัฒนธรรมที่มีรูปแบบเฉพาะของการพัฒนาท้องถิ่นของภูมิปัญญาอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

๔.๑.๓ มิติของการสร้างแนวทางการพัฒนาในรูปแบบองค์รวม (A holistic approach) ภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ได้สะท้อนทิศทางการพัฒนาในรูปแบบองค์รวม (A holistic approach) โดยพบว่า ภูมิปัญญามีบทบาทสำคัญในการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติในรูปแบบองค์รวม โดยมีการบูรณาการเครือข่ายในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญในการเชื่อมประสานระหว่างเครือข่ายเพื่อเข้าฟื้นฟูชุมชน โดยมีจุดเริ่มต้นที่สถานที่สำคัญ เช่น วัดวาอาราม ซึ่งเป็นศูนย์รวมใจของชุมชนก่อให้เกิดความเข้มแข็งจากภายใน จากนั้นจึงร่วมช่วยเหลือชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมถิ่น อาทิ การประกอบพิธีสืบชะตาเพื่อเป็นการจัดงานเพื่อนำงบประมาณมาสนับสนุนการซ่อมแซมบ้านเรือน พร้อมทั้งยังส่งเสริมสุขภาพจิตให้แก่ผู้สูงอายุ

ที่ประสบภัย มีการจัดงานรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุหลังภัยพิบัติเพื่อเปิดโอกาสให้ลูกหลานได้เยี่ยมเยียนความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุหลังภัยพิบัติ โดยงานจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการส่วนตำบล อันจะเป็นการเสริมสร้างการพบปะและสร้างบทบาทการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและองค์กรรัฐทำให้เกิดความคุ้นชินระหว่างสมาชิกชุมชนและหน่วยงานราชการ ก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นและสร้างแนวทางการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม

๔.๒ ผลการวิเคราะห์แนวทางการใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนของตนเองหลังภัยพิบัติเพื่อให้เกิดความพร้อมการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน

๔.๒.๑ การใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาในการเพิ่มศักยภาพทางการแข่งขัน (Competitiveness) (Cavaye, 2014) เสนอทัศนะว่าการเข้าสู่ประชาคมทางเศรษฐกิจเป็นโอกาสสำคัญที่จะนำปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนกลับมาคิดใหม่ หากชุมชนคิดที่จะดำเนินการส่งออกสินค้าสู่ประเทศเพื่อนบ้าน ชุมชนต้องกลับมาพิจารณาถึงข้อได้เปรียบของผลิตผลของตนทั้งในแง่ของราคาและคุณภาพ หากไม่สามารถกระทำได้ดีก็จำเป็นต้องคำนึงถึงทางเลือกการดำเนินการค้าในทิศทางอื่น ๆ ที่ชุมชนมีความได้เปรียบ อาทิ การบริการ การท่องเที่ยว หรือการสร้างผลิตภัณฑ์ที่เพิ่มมูลค่า (Vutha, 2014) เสนอทัศนะว่า เมื่อเปิดประชาคมทางเศรษฐกิจ ASEAN จะก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานและสินค้าอย่างเสรีซึ่งย่อมหมายถึงชุมชนจะต้องมีศักยภาพทางการแข่งขัน หรืออาจเป็นจุดเชื่อมโยงทางการค้าขายจากสภาพภูมิศาสตร์ในการเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างประเทศลาว และเมียนมา เพื่อเพิ่มศักยภาพทางการแข่งขันให้แก่อำเภอแม่สาย ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทที่สำคัญในการวางแผนและเพิ่มศักยภาพทางการแข่งขันจากการผลิตสินค้าที่มีคุณภาพและมีคุณค่าจากการบ่มเพาะทางภูมิปัญญา จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญา

เป็นรากเหง้าขององค์ความรู้ที่มีคุณค่า หากรัฐให้การใส่ใจในการเข้าร่วมส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์ร่วมกับชุมชน ศิลปะและวัฒนธรรมของชุมชนจะเป็นภูมิปัญญาที่ขายได้ และเป็นที่ยอมรับจากนานาประเทศ

๔.๒.๒ การใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาในการสร้างเครือข่ายเพื่อเสริมศักยภาพทางการแข่งขัน (Build Community through social network) ภูมิปัญญาเปรียบเสมือน Local myths หรือตำนานของชุมชน นอกจากสะสมองค์ความรู้และยังสะสมเครือข่าย ภูมิปัญญาต้องมีการตรวจสอบเศรษฐกิจภายในชุมชน รวมไปถึงทุนของชุมชนที่มีอยู่และสร้างเครือข่ายเพื่อประสานการใช้ทุนและทรัพยากรเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน (Cavaye, 2014) เสนอว่าในบางครั้งชุมชนอาจมองว่าไม่มีงานภายในชุมชน หากแต่ความจริงสมาชิกในชุมชนอาจมีศักยภาพไม่ตรงต่อความต้องการของตลาด ดังนั้นภูมิปัญญาจะมีบทบาทสำคัญจากเครือข่ายที่ตนมี ซึ่งจะสามารถประสานทรัพยากรและทุนเพื่อนำกลับมาเป็นรายได้สู่ชุมชน และลดอัตราการอพยพของเด็กรุ่นใหม่ ที่ออกไปประกอบอาชีพนอกสถานที่ได้อีกด้วย

๔.๒.๓ การใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาในการตรวจสอบโครงสร้างพื้นฐานและทุนของชุมชน (Environmental Scan) ภูมิปัญญามีบทบาทในการตรวจสอบทุนชุมชน ไม่ว่าจะเป็นต้นทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทางความรู้ ทุนทางสิ่งแวดล้อม และทุนทางวัฒนธรรม อาทิ กฎเกณฑ์ วัฒนธรรม เพื่อเป็นฐานให้กับการกำหนดทิศทางการพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับการเข้าร่วมกลุ่ม AEC เช่น การเกิดภัยลูกเห็บ ทำให้ชาวนาได้รับผลกระทบ ภูมิปัญญาก็ได้มีส่วนร่วมร่วมกับหน่วยงานรัฐบาลสำรวจทุนชุมชนและร่วมมือกับหน่วยงานรัฐส่งเสริมผลิตภัณฑ์ด้านอื่น ๆ เพื่อปรับตัวให้มีความพร้อมในการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจ

อาเซียน และยังคงมีการดำเนินการผลิตสินค้าที่ขายได้ เช่น ไม้ดอกที่หายาก เพื่อจำหน่ายให้แก่ประเทศเพื่อนบ้าน ทดแทนรายได้จากการทำนาอีกด้วย

๕. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

พบว่าภูมิปัญญามีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนเพื่อเข้าสู่ประชาคมอาเซียน โดยภูมิปัญญามีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น ประสานเครือข่ายเพื่อร่วมมือในการแก้ไขปัญหา เสริมสร้างพลังอำนาจและศักยภาพชุมชน สำรวจทุนชุมชน รวมไปถึงการร่วมมือกับชุมชนเพื่อออกแบบการพัฒนาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและบริบททางวัฒนธรรมของท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของภูมิปัญญาตามบทบาทที่มีต่อชุมชนในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ยังเป็นในเรื่องของบทบาทของรัฐที่มีต่อภูมิปัญญาในฐานะหน่วยในการส่งเสริมทรัพยากร หรือ Capacity Building อันได้แก่ การที่รัฐยังคงขาดการเชื่อมประสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการประชาสัมพันธ์ และการสนับสนุนงบประมาณทางการผลิต ซึ่งลำพังชุมชนยังคงไม่มีกำลังพอที่จะช่วยเหลือตนเองได้อย่างเข้มแข็ง โดยเฉพาะในเรื่องของการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนสู่นานาชาติ รัฐยังคงขาดการจัดสรรงบประมาณ และทรัพยากรที่จะสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของภูมิปัญญาตามบทบาทที่ตนมีอยู่ซึ่งแม้จะได้รับงบประมาณจากหน่วยงานราชการเป็นประจำทุก ๆ ปี แต่ไม่เพียงพอที่จะรองรับการส่งออก โดยรัฐยังคงขาดแนวทางในการสนับสนุนการจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดเชียงราย ซึ่งในตอนนี้ยังต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐเพื่อร่วมคิดและวางแผนการจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เพื่อพัฒนาแนวทางการสร้างนวัตกรรมชุมชนต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. (๒๕๕๖). *การป้องกันความเสี่ยงจากภัยพิบัติ*. กรุงเทพฯ: กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย.
- กระทรวงการต่างประเทศ. (๒๕๕๘). *แผนยุทธศาสตร์สี่ปี ๒๕๕๘ - ๒๕๖๑*. Bangkok: กระทรวงการต่างประเทศ.
- กระทรวงอุตสาหกรรม. (๒๐๑๗). *รายงานทางเศรษฐกิจ*. กรุงเทพฯ: กระทรวงอุตสาหกรรม.
- จิรวัดน์ เจริญสุข. (๒๕๖๐). *องค์ประกอบของส่วนท้องถิ่นกับการปรับตัวเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน*. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ไพบูรณ์ นวลนิล. (๒๕๖๐). *แผ่นดินไหว ภัยพิบัติที่คนไทยต้องพร้อมรับมือ*. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (๒๕๕๕). *การจัดการภัยพิบัติแผ่นดินไหวจังหวัดเชียงราย*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.
- สารานุกรมไทยฉบับเยาวชน. (๒๐๐๘). *สารานุกรมไทยฉบับเยาวชน*. กรุงเทพฯ: สารานุกรมไทยฉบับเยาวชน.
- ADCP. (2007). *Community based early warning systems and evacuation: Planning, development and testing*. Philippines: ADPC.
- Anan, K. (2558). *Facing the Humanitarian Challenge: Toward a Culture of Prevention*. New York: UN.
- Awasthy, A. (2009). *Disaster Management: Warning Response and Community Relocation*. Newdeli: Global India Publication.
- Cavaye, J. (2014). *Understanding Community Development*. USA: Cavaye Community Development.
- Christenson, J. (1989). *Community Development in Perspective*. Iowa: Iowa Press University.
- Council, N. S. (2005). *Tsunami Risk Reduction for the United States: A Framework for Action*. USA: National Science and Technology Council.
- Flora, C. (1992). *Community Development Handbook*. New Orleans: Entergy Corporation.
- Kleinman, A. (1988). *Patients and healers in the contexts of culture*. California: University of California Press.
- Mariott, M. (1955). *illage India: Studies in the little community*. Chicago: University of Chicago Press.
- Odeh, D. (2002). *Natural Hazards Vulnerability Assessment for Statewide Mitigation Planning in Rhode Island*. Rhode: Natural Hazards Review.
- Safer Communities. (2007). *Reaching out to the public Raising Community Awareness to Flood Risk in Cambodia*. USA: Safer Communities.
- Shaffer, R. (1989). *Community Economics. Economic structure and Change in smaller communities*. Iowa: Iowa university press.
- Shrestha, A. (2008). *Resource Manual on flash flood risk management module*. India: icimod.
- UNDP. (2008). *การลดความเสี่ยงการสาธารณภัย*. กรุงเทพฯ: UNDP.
- Vutha, H. (2014). *Cambodia's preparedness for ASEAN Economic Community 2015 and beyond*. Cambodia: Development research forum.